

Сергій Борисевич

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ: ХРОНІКА 20-Х РОКІВ

У Подільській губернії періоду Російської імперії не існувало єдиного центрального губернського архіву. Всі архіви були відомчими, тобто, кожна державна установа утримувала свій архів.

Така ситуація була типовою і за часів Центральної Ради, Гетьманату, Директорії та тимчасової польської окупації. Громадянська війна нанесла відчутної шкоди архівним документам. Так, уже влітку 1917 р., був неодноразово пограбований архів Подільського губернського правління, у якого зникло близько 900 пудів найстаріших справ економічного змісту (кінця XVIII — початку XIX ст.). 1919 р. загинув архів Уодпродкому. Крім того, в середині 1919 р. по листопад 1920 р. цілком знищений архів Центральної Палати (в якому зберігалися матеріали з історії господарства в казенних мастках та промисловості Поділля) архів Духовної Семінарії (в якому знаходилися біографічні матеріали українських письменників: Свидницького та Руданського), зник архів Казначейства (матеріали з історії державної фінансової діяльності), архіви Кам'янецької міської та повітової поліції (матеріали політичного розшуку), архів Канцелярії Подільського губернатора (матеріали з соціально-економічної історії Поділля та політичних рухів), частково пограбовано польськими окупантами архів Подільських Дворянських Депутатських Зборів (документи, які підтверджували дворянське походження), частково пограбовано архів Подільської Духовної Консисторії (зникли архівні документи Переяславської Духовної Консисторії XVIII ст., справи стосовно селянських повстань XVIII, частково ушкоджений архів Подільської Казенної Палати (не відбулося втрати документів)).

Як писав у доповідній записці від 4 грудня 1922 р. до Головархіву професор Клепатський: "... в часи революційних заворушень, коли саме нищиться старовина в цілому, дуже важко охороняти її пам'ятки – чи то в галузі мистецтва, чи в галузі письма..."². Таким чином, починаючи з літа 1917 р., коли було порушено авторитет та централізацію влади й поширилося свавілля, всюдозволеність, нігілістичне ставлення до порядку та законності, і далі, коли почалася громадянська війна, чехарда влади, німецька та польська окупація – до листопада 1920 р., коли остаточно на Поділлі закріпилася Радянська влада, – період в історії архівів Подільської губернії, який наніс найстрашнішого, нищівного удару рукописно-документальній спадщині Поділля. Документи спалювали, грабували з особистих, політичних і навіть меркантильних міркувань.

Зі встановленням Радянської влади, свавілля стосовно архівів стало меншим, але не припинилося, так як владні структури були ще у стані формування. У лютому 1921 р. при Кам'янець-Подільському повітвиконкомі утворився Камподкост (Кам'янець-Подільський повітовий комітет охорони пам'яток старовини, мистецтва та природи), при якому була утворена архівна секція. Головою Камподкосту було призначено професора Кам'янець-Подільського університету П.Клименка, а завідувачем архівною секцією — професора Д.Сташевського. У червні 1921 р., при повітвиконкомі утворили державну комісію для з'ясування стану архівної справи у м. Кам'янець-Подільському. Обов'язки голови комісії виконував професор П.Клепатський, а членом її був завідуючий музейно-етнографічною секцією В.Гагенмейстер. У акті комісії, від 23 червня 1921 р. писалося: "... Установлено, що майже всі книги, які можна було зужити заради чистого паперу, знищені, діла з ящиків і шкафів повикидані і розкидані в безладді, інші розв'язані і розсіпані, в рядах діл на полицях багато прогалин; діла газетного столу наполовину знищені... Інші шкоди важко було встановити, з огляду на те, що комісія докладно не знала, що саме і в якому вигляді знаходилося..."³.

Таким чином, на середину 1921 р. архівна справа на Поділлі перебувала в такому стані: 1. Архіви ряду губернських державних установ були знищені повністю. 2. Частково пограбовані архіви інших установ знаходилися в безладді без жодних умов зберігання. 3. Не існувало налагодженої архівної структури, яка б займалася збереженням і впорядкуванням розпоршених у різних приміщеннях архівних документів. 4. Процес пограбування архівних справ не було припинено. 5. Архівна секція при Камподкості фактично була бездіяльною і

не мала повноважень щодо істративно-організаційної роботи в архівній справі.

Увесь 1921 р. губернські архіви в м. Кам'янець-Подільському були "відпущені на свавілля долі". Крім того, 10 жовтня 1921 р. заарештували голову Камподкосту проф. П.Клименка і що посаду обійняв проф. П.Клепатський.

Під час обшуку архіву, після арешту голови, чекісти "...відмикали шафи і сундуки, викидаючи з них папери, які перемішувалися одні з другими...", потім в архіві залишили працювати призначену Ревкомом комісією з вилучення паперу, яка "розпатрошила всі книги, здатні до практичного вжитку, а також повиносила з архіву, мішками справи, вчинивши в архіві велике безладдя".

27 жовтня цього самого року Управління Кам'янецького Повітвиконкому поклало відповідальність за архіви на Фихмана, зовсім некомпетентного у цій справі. Єдине, що він зробив, – надіслав телеграму до філії Головархіву України (дата невідома): "Местные средства не отпусканы. Архивы Казенной палаты и Консистерии погибают."⁵

Початком державного ставлення до архівної справи на Поділлі став квітень 1922 р., коли було утворено Кам'янецьке Архівне Управління, під юрисдикцію якого переходили всі архіви м. Кам'яця-Подільського. Саме з цього часу можна почати відраховувати історію Державного архіву Хмельницької області. 1 травня 1922 р. було призначено першого голову Кам'янецького Архівного Управління – проф. П.Клепатського, котрий насамперед опломбував архів Подільської Консистерії⁶.

10 червня 1922 р. Кам'янець-Подільський повітовий виконком (КПВ) знищив двовладдя в архівній справі, ліквідувавши Камподкост, а його архівну секцію реорганізувавши в Кам'янецьке повітове Архівне Управління (КПУ) з таким штатом: 1) голова (він же і завідуючий Центральним Історичним Архівом); 2) секретар (він же і завідуючий Університетським архівом); 3) вчений консультант (відділяв наукові матеріали від паперу для утилізації, відповідав за їхнє збереження та готував до друку); 4) архівар (займався систематизацією архівів); 5) його помічник; 6) регістратор (відповідав за виконання державних постанов); 7) бухгалтер; 8) друкарка; 9) сторож; 10) кур'єр. 29 травня Наркомат Освіти України відкрив КПАУ кредит на 1922 р. у сумі 1369 крб. (заробітна плата – 420 крб., інші видатки – 949 крб.)⁷.

Фактично, весною 1922 р. почала втілюватися в життя централізаторська філософія Радянської влади стосовно архівів усіх країн майбутнього СРСР. Уже 22 квітня 1922 р. з'явився наказ № 193 Подільського Губвиконкому (м. Вінниця), про створення Центрального Губернського Історичного Архіву. Ним заборонялося передавати паперовій фабриці архівні документи (потрібно враховувати, що "паперовий голод" країни Рад вгамовувався, починаючи з 1921 р. за рахунок архівних документів. Із Кам'янецьких архівів документи вивозилися на паперову фабрику "Совій Яр"). Наголошувалося на необхідності особливо охороняти документи повітових судів і метричні книги XVIII ст.

Становлення структури архівних установ Подільської губернії, яку склали: 1) Губернське Архівне Управління (штат – 15 співробітників); 2) Кам'янець-Подільське Архівне Управління (КАУ) – 3 співробітника; 3) Губернський Історичний Архів – 10 співробітників; 4) Губернський Архів революції – 3 співробітники, розтяглося на тривалий час, із 6 лютого по 25 вересня 1922 р. Зазначимо, що Губернський Історичний Архів та Архів революції, так і не розпочали своєї діяльності, напевно – за браком коштів. У лютому 1922 р. Губвиконком розробив інструкцію щодо реєстрації архівів, а в червні – видав інструкцію про те, як складати описи архівних документів.

Взагалі, 1922 рік став надзвичайно важливим у становленні архівної справи України. У цей період почала формуватися і її нормативна база. Так, 15 травня заступник Голови РНК України М. Фрунзе підписав Постанову про охорону і збереження архівів. До неї додавалася інструкція співробітникам Губархівів, у якій роз'яснювалися їхні завдання: 1) пошук старих службовців ліквідованих установ для опитування їх стосовно архівів; 2) пошук евакуйованих у ці місцевості архівів; 3) розгляд архівних документів старої армії; 4) опломбування архівів, які не вимагали поточного діловодства⁸.

Пізніше з'явилася інструкція стосовно розбору архівних матеріалів: 1) з'ясування їхньої збереженості; 2) виявлення архівних справ, які підлягали ліквідації; 3) перевірка наявності документів за описами; 4) створення описів невпорядкованих документів; 5) усі безгосподарні

архіви переводилися до Губархіву (це положення інструкції можна вважати ключовим, так як вперше наголошувалося на об'єднанні всіх відомчих архівів у один державний); 6) усі документи, які з'явилися до XX ст. заборонялося знищувати, а діловодство XX ст. підлягало зберіганню, якщо було встановлено, що документи мають науково-історичне значення (наводився реєстр таких матеріалів); 7) окремо виділялися документи з історії революції⁹.

Постанова РНК УРСР від 31 жовтня 1922 р., за підписом її голови Х.Раковського, - "Про охорону архівів" — доповнювала постанову, підписану М.Фрунзе. У ній вперше зазначалося, що всі архіви державних і громадських організацій складають єдиний державний архівний фонд, який підпорядковувався Головному Архівному Управлінню при Наркомосвіті УРСР. Але на документи стосовно історії революції та Комуністичної партії мав пріоритетні права Іспарт. Далі йшлося про те, що всі військові архіви підлягали вивезенню до Москви у військово-учбовий Архів Центрального архіву РСФФР; термін зберігання документів у різних діючих установах – 3 роки (збільшення терміну – за домовленістю з Головархівом); 4) порядок реєстрації та передачі секретних документів мав проводитися за домовленістю з зацікавленими центральними установами; документи, які знаходилися у приватних осіб, підлягали "поверненню" до Єдиного Державного Архівного Фонду (ЄДАФ); документи, які не мали історичного значення потрібно було передавати на паперові фабрики, або продавати зацікавленим сторонам (так із 1922 р. законодавчо закріплювалася практика утилізації архівних документів)¹⁰.

Таким чином, протягом 1922 р. була утворена централізовано-ієрархічна архівна система України, всі архіви проголошувалися державною монополією власності і утворювався ЄДАФ. Виокремилися 3 напрямки архівного будівництва: 1) створення секретних архівних фондів і виділення окремих архівів революції та партії, які мали знаходитися під контролем і розпорядженням Іспартів; 2) концентрація та систематизація архівів; 3) утилізація "зайвих" архівних документів із огляду на "паперовий голод" у Країні Рад. У цей період було засновано майбутній Державний архів Хмельницької області.

У зв'язку з цими новадями цікаво, у якому стані знаходилися архіви м. Кам'янець-Подільського й як розпочиналося архівне будівництво на Поділлі.

Яскравою ілюстрацією стану архівів на той час стала відповідь Подільської Архівної Ради від 22 липня 1922 р. на запит ЗАГСу: "... Совет сообщает отделу ЗАГСа, что в архиве бывшей Подольской Духовной Консистории хранились метрические книги по 12 уездам Подольской епархии от начала XIX столетия по 1917 год, но нет только точного списка таковых книг, имеющихся на лицо и недостающих ныне, а никаких сведений совет не может дать, так как означенный архив Советскою властью давно изъят из ведения церковной власти и находится в ведении комитета охраны памятников старины и искусств, куда и надлежит обратиться за получением требуемых сведений. При сем Совет считает долгом пояснить, что и означенный Комитет затрудняется дать по данному требованию соответствующие сведения, ибо архив этот в период времени с 1919г. по 1921г. подвергался неоднократным разграблением, о чем свидетельствует переполнение городских лавок архивными материалами, преимущественно приходскими метрическими книгами и исповедальными ведомостями..."¹¹. У цей самий день голова КПАУ звернувся до начальника Кам'янець-Подільської міліції з листом, у якому прохав допомоги проти свавілля міліції, яка розмістилася у приміщенні колишньої Подільської Консисторії, самочинно скинула її архів "... до одної кімнати і ... вилучає з нього папір ...". У листі він просить допомоги перевести архівні документи до Центрального архіву (де починалася концентрація всіх відомчих архівів)¹². У жовтні 1922 р. КПАУ звернулося до Кам'янецького повітвиконкому та Головархіву України з іншим листом, зазначаючи, що "...принижується архів як культурна установа, перешкоджається розбірка архіву... загрожується цілість архіву... порушуються права Архівуправління, як хазяїна архівів". Далі наголошувалося, що у приміщенні архіву Казенної палати влаштований дров'яний склад виконкому, тому КПАУ прохало або прибрати дрова з архівного приміщення, "... або дати засоби (біля 350 млн.) на перевозку архіву на Довгу ч. 9" (тобто, до Центрального архіву). У листі зазначалося, що відділ керування при виконкомі відібрав у КПАУ ключі від архіву колишньої Консисторії (у цьому приміщенні на колишній Губернаторській площі у грудні 1917 р. була проголошена радянська влада у м. Кам'янець-Подільському. Нині приміщення передано під історичний музей міста).

У кінці листа наголошувалося, що КПАУ "... не може працювати у таких умовах і нести відповідальність за збереження архівних документів"¹³.

Отже, початок діяльності єдиної державної архівної установи – КПАУ, якій у повне розпорядження були віддані всі архіви Подільської губернії, сконцентровані у Кам'янець-Подільському, розпочався у катастрофічних умовах. По-перше, мали місце розпорощеність архівів у різних частинах міста. По-друге, архіви не охоронялися, при тому, що старі установи, яким належали архіви, були ліквідовані, а нові нігілістично ставилися до архівних матеріалів, використовуючи їх у власних потребах. По-третє, безконтрольність, що приводила до масових крадіжок документів (десятками і сотнями пудів) на обгортки для дрібних торгівців продуктами харчування (використовували їх і як папір, на якому можна писати, для опалення приміщень та інше). По-четверте, влада, у силу своєї некомпетентності, байдуже ставилася до архівів, вважаючи їх складами паперу колишньої експлуататорської влади, який необхідно використовувати у побутових потребах. Мало того, що архіви не охоронялися, розкрадалися, – вони були приведені у безлад, розкидані і, по суті, був знищений їхній облік. Тому, перед працівниками КПАУ стояло завдання не тільки налагодити охорону та збереження документів, а й відновити їхній опис, налагодити облік. А це була титанічна робота, яку і розпочали працівники архівуправління 1922 р. 29 серпня 1922 р. КПАУ сповістило Подільське Губернське Архівне Управління про початок розбору архівних матеріалів: "... над розробкою б. Губернаторського архіву працює проф. Петро Григорович Клепатський... Цей архів після пожежі Губернаторського дому (в 1920 р.) був переведений до помешкання б. Губернського Управління (Довга вул. №91)... всі документи по військовій повинності... здано на паперову фабрику ("Совій Яр" в Ушицькому пов.)...". Цей архів розділили на категорії: 1) справи міські і земські; 2) церковні; 3) секретні – серед яких виділялись: а) польські повстання; б) інвентарі; в) викунні акти; г) переселення. Над розбором документів Казенної Палати працює Д. Сташевський і П. Клименко. (Д. Сташевський зокрема розбирав люстрації 1780-90-1805рр. Потім ці документи були вивезені до Києва і згоріли під час Великої Вітчизняної війни. На матеріалах, які зібрав Д. Сташевський 1922 р., із стародавніх люстрацій, які містили інформацію стосовно Поділля, Волині та Київського воєводства, він написав книгу, яка була видана у Києві 1968 р. під назвою: "История докапиталистической ренты на Правобережной Украине". Це все, що залишилося нам від цих документів). Люстрації було "... перевезено до Університетського архіву. Над розробкою б. Подільського Губернського Жандармського Управління працює студент ІНО — Нестерівський В. (секретар Арх. Управл.)". П. Клепатський розбирав документи з історії польських повстань"¹⁴.

Їхня діяльність сприяла концентрації у єдиному Центральному архіві вже у травні 1923 р.: 1) архіву Подільського окружного суду (містився на площі Троїцькій, біля Нарсуду), 2) Подільської Духовної Консисторії (приміщення окружної міліції – тепер місцевий історичний музей); 3) Подільського Губернського Правління (приміщення Центрального архіву: у сучасних умовах – безгосподарне; до революції цей архів знаходився у приміщенні, яке у радянські часи перебудоване і виділене під філіал Державного архіву Хмельницької області у м. Кам'янець-Подільський); 4) Канцелярії Губернатора (переміщено на вулицю Довгу); 5) Подільської Казенної палати (в будинку окрвиконкому); 6) Подільського Губернського жандармського управління (будинок ІНО); 7) Подільської Губернської Земської Управи (площа 26 лютого); 8) З'їзду Мирних Судів (будинок Бронштейна); 9) Міської управа (в будинку комунхоза). Всі інші архіви не ввійшли ще до Центрального архіву, але знаходилися у повному порядку. Вищезазначені архіви, крім Подільського окружного суду, знаходилися у безладді та потребували розбору й опису"¹⁵.

Разом з цими завданнями Губархів і Головархів покладали на працівників КПАУ різні обов'язки. Якщо Губархів і Губвиконком поставили завдання готувати всі архівні документи для концентрації їх у губернському центрі – м. Вінниця, то 25 грудня 1922 р. Київська філія Головархіву заборонила КПАУ перевозити до Вінниці архівні матеріали "до з'ясування мотивів і підстав...", а Повітвиконкому тримати дрова в архівних приміщеннях. У цьому листі було затверджено план концентрації архіву та надсилалася копія декрету РНК УРСР від 31 жовтня 1922 р. "Об охроне архивов", яким мали керуватися всі архівуправління під час утилізації документів, непотрібних "з діловодного та наукового боку". Окрім того, КПАУ сповіщалося, що йому повертаються документи та друковані видання, взяті "при трусі" (1921

р.)¹⁶. Керуючись положеннями декрету, 30 грудня 1922 р., проф. П.Клименко звернувся листом до Повітвиконкому Кам'янецьчини, де зокрема наголошувалося, що у приміщенні архіву Духовної Консисторії знаходиться конюшня міліції, документи скинуто на підлогу, і частину їх спалюють міліціонери. Він просив дати розпорядження перевести ці документи до Центрального архіву та передати до архівуправління метрикальні документи. Повітвиконком задовольнив цю вимогу в лютому 1923 р.¹⁷

4 листопада 1922 р. Головархів звернувся до КПАУ з проханням допомоги представникам Іспарту користуватися архівами для потрібних їм праць, особливо документами, що стосувалися охоранки. 21 листопада ГАУ видало мандат проф. С.Сташевському (члену Комітету з охорони пам'яток старовини та мистецтва) для проведення відбору особливо важливих справ "... історичного значення в архівах Кам'янець-Подільської (особливо б. Окруж. Суду) "на предмет сосредоточения в Киевском архивном Управлении..." Його командувала, також готувати до вивозу до Всеукраїнської Академії Наук 25 пудів документів стосовно польських повстань¹⁸.

17 листопада 1922 р. завідувачий КПАУ П.Клепатський надіслав Повітвиконком доповідну записку, у якій зазначав: "... Хоча Кам'янець зараз є повітовим містом, але, півторастоліть... стояв на чолі губернії і в йому зосередженні архіви губерніяльного значення навпаки, теперішнє губерніальне місто Поділля – Вінниця, не маючи таких згромаджених архівних матеріалів, як Кам'янець, не має також у своїм розпорядженні і відповідних наукових сил, які могли б давати директиви в архівних справах на місця... З огляду на зазначене Київська філія Головархіву... своїм наказом... вийняла Кам'янецьке Архівне Управління з підлеглості по губернії і зробила його рівним щодо прав і штатів Губархіву, тобто підлеглими і відповідальними тільки перед Головархівом..." У іншій своїй доповідній від 14 грудня "Про стан архівної справи в Кам'янець-Подільському від лютого 1921 р. по 10 грудня 1922 р." (в якій концентровано дана характеристика очевидця), він писав: "... в часи революційних заворушень, коли саме нищиться старовина... дуже важко охороняти її... Накликати на себе підозріння в контрреволюції, страшно (особливо на кордоні) в часи безконтрольного панування надзвичайних комісій. Із другого боку, "Паперовий голод" вимагав для свого задоволення великої кількості архівного паперу і відмовляти в йому органам місцевої влади значило не йти їм на зустріч... підозріння в контрреволюції... неусвідомленість деяких агентів місцевої влади щодо значення архівів... тут на архів дивляться як на склад паперу, а не як на хранилище історичних документів... ні Архівуправління не мали (і не мають жодних кредитів), навіть на самі необхідні речі (як канцелярське приладдя, дрібний ремонт помешкань...)... і самих співробітників важко було підібрати на безплатні посади... скорочення штатів... що Архівуправління стало цілком непрацездатним... (Як це схоже на сучасні умови, хоча і не після громадянської війни – С.Б.)

... все ж, не зважаючи на ці важкі умови, нам пощастило врятувати від знищення важніші документи, то й за те ще треба подякувати співробітників Архівсекції та Архівуправління.

... З огляду на паперовий голод Архівсекція зачала розробляти архіви – Консисторійний і Губ. Правління... а почасти й Губземства. У Консисторійським архіві на знищення були визначені сповідні й клірові відомості, (в архіві Губернського Правління. — С.Б.)... паспортні й рекрутські діла, у Губземстві – ветеринарні, одночасно проводилося виривання чистого паперу з Книг і у Казначейським архіві.

Восени 1921 р. проф. Клименка було заарештовано і це призвело до руйнації Центрального архіву..." Далі він подає характеристику архівів:

"... В центральному Архіві, крім діл Губернського Правління містяться ще діла Губернаторського Архіву... діла про польські повстання по мобілізації земельної власності, викупні, земські, крест'янського присутствія..."

Казначейський архів, ще будучи під доглядом фінвідділу... "сильно постраждав: покращав справ, свавілля міліції, затікання води та вивіз на паперову фабрику "Совій яр".

"... Архів Казенної палати... доручений проф. Сташевському...", (де він знайшов старовинні люстрації) одна кімната документів була знищена¹⁹.

12 грудня 1922 р. відбулося засідання архівної комісії КПАУ, на якому затвердили наступні рішення: 1) погодитися на звільнення від обов'язків голови КПАУ проф.

П.Клепатського у зв'язку з його від'їздом на роботу до Києва; 2) його обов'язки тимчасово покласти на проф. П.Клименка та заступника голови Ковала-Божицького (який був архіваріусом окружного суду); 3) погодити склад архівної комісії: секретар Управління – Б.Нестеровський, члени: В.Свідзінський, Є.Сіцинський, М.Ясинський; 4) першочерговим завданням КПАУ визнавалося – концентрація всіх існуючих у м. Кам'янець-Подільському архівів у Центральному архіві по вул. Довгій, 91; 5) проводити точну реєстрацію архівного паперу, який виділявся для вжитку радянськими установами; 6) утворити “експертну комісію”, як постійнодіючу, для виявлення документів, призначених для утилізації.²⁰

У кінці 1922 р. управління повітової політосвіти надіслало КПАУ секретне повідомлення про виділення 100 млн. крб. на підготовку переміщення архівів Жандармського та Поліцейського Губернських Управлінь до архіву ІНО. 17 січня 1923 р. ГАУ надіслало КПАУ кошторис стосовно підготовки та вивозу архівних документів до Києва. До вивозу підлягало 12.250 пудів документів, на що виділялося 28.801 крб. 50 коп.²¹

Розроблювався і кошторис видатків КПАУ на I півріччя 1923 р.: утримання 5-и штатних одиниць (голова управління, секретар, архіваріус, його помічник, вартовий) — 6.656 крб. 40 коп.; канцелярські видатки — 146 крб.; господарські — 763 крб.; ремонт будинку Центрального архіву 6.807 крб. 81 коп.; впорядкування архівів — 6.393 крб. 75 коп.; концентрація архівів — 3.062 крб. 50 коп., перевезення архівних матеріалів до Києва 21.051 крб. 50 коп. А всього 44.943 крб. 96 коп.²² Пізніше кошториси розробляли на кожний квартал. У місцевій владі коштів було обмаль, якщо врахувати, що ще не покінчили з розрухою після громадянської війни. Кошторис видатків КПАУ не задовольнявся і на 50 %. Зокрема, кошторис для Управління на IV квартал 1923 р. складав 50.890 крб. 11 коп., а губфінвідділ асигнував лише 13.200 крб. Окрім цього, у I півріччі 1923 р. існувала суперечка, хто мав фінансувати КПАУ – чи губерньський, чи окружний фінвідділ.²³

Для Управління це мало такі наслідки: 1) його поступово покидали кваліфіковані кадри; 2) скорочувався штат; 3) не проводився край необхідний ремонт архівних приміщень, що погіршувало і так погане зберігання архівних документів; 4) не проводилося переміщення архівів ні до Києва, ні до Вінниці.

У січні 1923 р. Головархів затвердив новим завідуючим КПАУ проф. П.Клименка, який у доповідній записці від 3 лютого писав: “... я прийняв архівну справу вельми дезорганізованою. Завідуючий Архівуправлінням проф. Клепатський, будучи ректором ІНО, увесь час присвячував своєму ректорату і мало дбав про архів”. У іншій доповідній, від 17 березня, він конкретизує свої звинувачення проти проф. П.Клепатського: “... уничтожены целиком архив Контрольной Палаты, в котором находились материалы по истории хозяйств в казенных имениях и промышленности Подолии; архив... Духовной Семинарии, в котором находились биографические материалы украинских писателей Свидницкого и Руданского; архив казначейства... архив городской и уездной полиции... материалы по политическому розыску...” Далі він ще ширше наводить дані про архівні втрати: 1) знищені невідомо ким документи Переяславської Духовної Консисторії ХУШ ст.; справи стосовно селянських повстань ХУШст., які зберігалися у Подільській Духовній Консисторії; 2) невідомо ким знищені матеріали стосовно соціально-економічного та політичного життя Поділля з архіву канцелярії губернатора; 3) із архіву Казенної Палати вилучені і невідомо куди вивезені справи Центральної Ради, Директорії та повітового ЧК; 4) 1921 р. Совнархоз вивіз 300 пудів справ без описів на паперову фабрику; 5) за часів Керенського продано 900 пудів справ економічного змісту з архіву Губернського Правління; 6) 1921 р., під час обшуку знищений архів Головного Уповноваженого Уряду УНР; 7) 1919 р. зник архів Уопродкома; 8) 1922 р. під час утилізації знищені матеріали комісії Повітвиконкому лікарняного, тюремного, паспортного, ветеринарного, коробочного збору та газетного відділів; 9) 1920 р. співробітниками Уопродкома знищені політичні справи 1905 — 17рр., із архіву Окружного суду; 10) Держполітуправлінням вивезені матеріали Міністерства преси та інформації УНР; 11) загинули майже всі матеріали міжвладдя у м.Кам'янець-Подільському (1918-21рр.) “...Сам процесс уничтожения этих материалов происходил и происходит в обстановке абсолютной индифферентности и непротиводействия местных властей... Утилизация архивной бумаги в 1922г.... способствовала уничтожению большого количества архивного материала. ...Исчезло всякое чувство ценности архива...”

П.Клименко розробив план конфіскації архівних документів з крамниць Кам'янець-Подільської округи. На підставі доповідних записок, Головархів 3 квітня 1923 р. звернувся до Кам'янець-Подільського повітвиконкому: "... для выяснення діяльності бывш. за Кам'янець-Подільського Архівного Управління проф. Клепатського, просит Вас вислати все имеющийся у Вас с материал о нем... для передачи этого дела Губернскому прокурору" Виконком 19 травня 1923 р. відповів, що проф. Клепатський самостійно вирішував, які справи знищити "... і не залишив списків знищеного ім". Наголошувалося, що професор не приймає по опису архів і не застосував "... жодних заходів про спасіння цих архівів — хотя бы формальных... Власне на нього падає відповідальність за знищення 2000 пудів діл... Губернського правління. "... Значних сум, виручених від продажу паперу немає".

На всі звинувачення у свій бік, П.Клепатський відповів листом від 15 червня 1923 р. до Укрцентрархіву. "Відповідь б. завідуючого Кам'янецьким Архівуправлінням П.Клепатського на донос проф. Клименка", в якому писав: "Проф. Клименко хвалиться, що архівною справою він зачав відати в Кам'янці з Петлюрівського уряду, відав нею при поляках і при совітській владі до вересня 1921 р. Отже можна сказати, що проф. Клименко перейняв Кам'янецькі архіви майже від старого режиму і керував ними... біля 3 літ.... то нехай і дасть відповідь коли і куди дівалися такі архіви, як... Акц. Управління, Повітової земської управи, Військомати, Дирекції народних училищ... За мого врядування їх уже не було..."²⁴. Ще можна сказати про ці суперечки? Важко звинувачувати окрему людину, покладаючи на неї повну відповідальність у знищенні цінних архівних документів. Що міг зробити П.Клименко у 1919 — 1921рр. задля збереження архівів, коли існувала анархія, влада не мала можливості та і бажання приділяти певну увагу документальній спадщині, а подекуди сама волонтаристично ставилася до неї. Кошти на утримання та охорону архівів не виділялися. У цей період знищувалося "тимчасовою" владою те, що її компрометувало. Великої шкоди нанесла і польська окупація. А наклеп на П.Клепатського, напевно, був здійснений із метою своєї реабілітації перед новою владою, тим більше, що заарештовано П.Клименка восени 1921 р. Персональну відповідальність можна покласти тільки при умові, що керівникові надано дійові матеріальні та власні повноваження у виконанні його обов'язків.

Але, не дивлячись на вкрай складні умови діяльності архівістів м.Кам'янець-Подільського, на січень 1923р. вони впорядкували метричні уніатські книги ХУШст. із архіву Духовної Консисторії, виявили знищені документи архіву Губернського Правління та Губернської Земської Управи, знайшли частину архіву Духовної Консисторії²⁵;

У 1923 — I пол. 1924р р. ще траплялися крадіжки архівних документів у значних розмірах. Так, 19 квітня 1923р., відповідаючи на запит помічника Губернського Прокурора Голова КПАУ П.Клименко зазначав, що 10 квітня викредено 30 пудів документів із архіву Губернської Консисторії. "Такі крадіжки були і раніше, але жодна з них не була розслідувана". 28 грудня 1923 р. міліція повернула архіву 4 пуди віднайдених документів, але вже 29 грудня була зламана охоронна печатка, викрадений замок. І, як вказано в акті перевірки, "количество похищенных архивных дел огромно." 2 березня 1923 р. викрадено 100 пудів документів із Центрального Архіву, 23 вересня виявили крадіжку в 200 пудів із Консисторського архіву 24 січня 1924 р. — здійснена спроба злочинного проникнення до архіву²⁶.

Існує вікопомний документ від 23 квітня 1923 р. — довідка, яку видали громадянину м. Кам'янець-Подільського Д.Фарберу "... в том, что имеющаяся у него бумага в количестве ста двадцати пудов (120) архивная действительно им, Фарберем, закуплена в Камокрпрогранотделении ГПУ, а посему ему разрешается продавать такую на развес..." Без коментарів. У травні продали 200 пудів архівних справ громадянину Гусятінеру²⁷. Всі ці продажі здійснювалися, поза тим, що у березні 1923 р. Подільський Губвиконком двічі звертався до Кам'янецького повітвиконкому, вимагаючи: 1) посилити охорону архівів; 2) заборонити продаж архівних матеріалів; 3) турбуватися про своєчасне отримання працівниками архіву заробітної плати; 4) за недбале збереження документів застосовувати ст. 2 Карного Кодексу (штраф 300 крб. золотом). Те саме здійснило ГАУ, коли 22 жовтня 1923 р. звернулося до Кам'янецького окрвиконкому, а 7 січня 1924 р. до Губарху²⁸. КПАУ звертається до міліції з вимогою розкрити ці злочини. Таке становище з архівами існувало не тільки у м. Кам'янець-Подільському. У зв'язку з цим, Українське Центральне Архівне Управління (ЦАУ) звернулося до всіх губернських Прокурорів за сприянням в охороні архівів,

а перед КПАУ та повітвиконкомом — гостро поставило питання концентрації всіх архівів в одному приміщенні (вул. Р.Люксембург, 91). Але і в цьому приміщенні 2 січня 1924 р. було викрадено 50 пудів документів²⁹.

Таким чином, у кінці 1922 — 1924рр. перед КПАУ стояли 3-и завдання: боротьба з крадіжками архівних документів, їхня концентрація та впорядкування архівів (із січня 1924 р. почала діяти Розбірна архівна комісія).

9 червня 1923 р. Голова КПАУ надсилає лист окрвиконкому, в якому сповіщає, що "... отборка и опись политических и революционного характера дел... б. Жандармского Управления закончены. Всего 524 дела... годов 1904 — 1910. Наиболее ранние дела относятся к 1863г. По характеру ... главным образом надзор политических аграрные беспорядки, оскорбление царя. Из политических партий более всего имеется материала о Бунде. Из архива б. Канцелярии Губернатора отобрано свыше 600 дел... за 1830 — 1917гг... большое количество... дел польского мятежа 1863 г. и аграрных беспорядков 1904 — 1908гг. ..." 21 червня він доповідає Губарху, що тривало (з лютого 1923 р.) розбирання архіву Духовної Консистоїї, складено опис уніатським метрикам ХVІІст., які передані до Архів Кам'янецького ІНО. У квітні 1923 р. Консистоїський архів переведений до приміщення Центрального архіву по вул. Довгий. У щомісячному звіті, від 4 серпня, повідомлялося, що розпочато перевезення архіву З'їзду мирових суддів до архіву Окружного суду, прийнятий за актом архів колишнього Селянського банку, який передав фінвідділ. У вересні віднайдені раніше викрадені 200 пудів справ Консистоїського архіву³⁰. Такою була титанічна діяльність архівістів 1923 р. стосовно концентрації та впорядкування архіву. При цьому необхідно врахувати, що майже не виплачувалася заробітна плата, а на липень того року у штаті знаходилося всього 4 особи (рахуючи сторожа І.Кавецького, який працював на цій посаді з 1914 до середини 30 рр.): 1) голова — професор П.Клименко (який у липні 1923 р. пішов у відпустку і не повернувся до своїх обов'язків); 2) секретар — В.Свідзінський (який виконував обов'язки голови, починаючи з липня 1923 р.); 3) архівар — С.Монастирська (яка звільнилася у серпні 1923 р.)³¹. Таким чином із вересня 1923 р., майже до середини 1925 р. — в управлінні працювало лише 2 особи.

Але на цьому завдання КПАУ не обмежилося. 18 вересня 1923 р. Президія Подільського Губернського Виконкому прийняла рішення: 1) затвердити підлеглість Губархіву від Президії (раніше — Відділу Управління); 2) визнала необхідним перевезти архіви м. Кам'янець-Подільського до Вінниці "з метою централізації архівної справи"³². У перспективі здійснитися цим планам завадили брак коштів і неповний штат КПАУ.

Далі наведемо перелік завдань КПАУ, які доручалися керівними установами протягом кінця 1923 — 1924рр. 1 листопада 1923 р. Губархів надіслав наказ із вимогою приступити до опису всіх архівних матеріалів, а особливо фондів Історичного архіву. Встановлювався план: 2 описи на місяць. Була надіслана форма складання описів: 1) виявлення документів різних партійних організацій; 2) виявлення архівів окремих осіб; 3) виявлення документів жандармських і поліцейських управлінь, секретних столів губернаторської канцелярії. 17 листопада цього самого року Губарх видав наказ, за яким вимагалось дати відомості для Архіву Революції (для вивозу документів до Києва) стосовно таких фондів: 1) жандармське Губернське управління; 2) поліцейське Губернське управління; 3) Поліцейстер; 4) Канцелярія Губернатора; 5) Губернське Правління; 6) Дворянські Депутатські збори (їхні секретні частини)³³.

29 березня 1924 р. Київський Центральний Архів Давніх Актів сповістив КПАУ про те, що він отримав 500 справ уніатських метричних книг ХVІІІ ст., які були описані і відправлені до Києва 1923 р. 26 березня цього самого року Губархів надіслав звернення Губістпарту, який просив "... повідомити, чи нема серед архівних матеріалів Істпарта справи (судові акти) за 1832 р. — "Дело о бежавшем из Сибири каторжной работы Иустин Карманюк, сужденном за побег из Сибири и воровство разных вещей..." на 1093 листах"³⁴.

З кінця 1923 р. перед КПАУ постало чергове завдання — опис архівних матеріалів взагалі, а окремо — за завданнями Губархіву — для вивозу специфічних документів, або до Центральних архівів м. Києва, або до м. Вінниці. До цього слід додати, що як Губархів, так і КПАУ повинні буди сприяти Істпарту "... при організації виставок революції, музеїв революції і т.п. ...", а також стосовно складання хроніки революції 1905 р. Таке завдання

Укрцентрархів поклав на архіви своїми списками від 6 лютого 1923 р. та 8 травня 1924 р. і вересня 1924 р. Всеукраїнський ЦВК та РНК УРСР видали постанову "О земельних архівах" за якою всі відомчі архіви, в яких існували документи стосовно поземельних стосунків передавалися у державний архів на місцях, але якщо дані справи втратили значення для поточної роботи. 5 листопада 1924 р. Губархів надіслав до КПАУ листа, яким забороняв, на підставі розпорядження Укрцентрархіву за №1003 від жовтня 1924 р., видавати приватним особам довідки з історії революції без попереднього повідомлення та наступної згоди Губбюро Іспарту³⁵. Такі цікаві нововведення відбулися у діяльності архіву протягом 1924 р.

У грудні 1924 р. Подільський Губархів відправив до Центрархіву звіт, у якому зазначалося, що протягом року було надіслано лист до Президії Подільського Губвиконкому з проханням збільшити штат КПАУ на 2 додаткові посади архівістів, (прохання було відхилено); передано 5 справ стосовно Кармалюка до Всеукраїнської АН; здійснено ремонт Центрархіву в м. Кам'янець-Подільському³⁶. 6–9 грудня 1924 р. у м. Харкові при ВУЦВК відбулася перша Всеукраїнська нарада Архівних Робітників. Головне питання, яке вона вирішила — затвердила нову структуру Укрцентрархіву та його органів: 1) Укрцентрархів складався з 2-х відділів — архівознавства та секретаріату. Його очолював Завідуючий Тетів (призначений президією ВУЦВК 16 жовтня 1924 р.) та рада з 4 осіб; 2) при Укрцентрархіві перебували: Центральний Архів Революції, Центральні Історичні Архіви у м. Харкові та м. Києві, Архів Стародавніх Актів; 3) при Губархівах, де не утворювалися окружні архіви виникали архіви революції або відділи; 4) у Чернігівській, Київській, Полтавській та Подільській губерніях утворилися окрархи (в Подільській — Кам'янець-Подільське окружне архівне управління — КОАУ); 5) у зв'язку з наступною адміністративною реформою в Україні повинні були відбутися подальші зміни в архівній структурі; 6) змінювати архівні центри визнавалося недоцільним, так як це могло тільки принести шкоду (це рішення наради мало велике значення для архіву в м. Кам'янець-Подільському, який на рівні губерньського керівництва, планувалося поступово перевезти до м. Вінниці; 7) визнавалося доцільним зберегти вже утворені окрархи "... перетворивши їх в уповноважених Губархів"; 8) при архівах на місцях утворювалися історико-революційні відділи і, якщо необхідно, з секретними підвідділами, (завідуючі тими відділами та інші відповідальні працівники командувалися Іспартом, загальний політичний контроль за діяльністю архівів залишався виключно за Іспартом); 9) визнавалося, що подальша концентрація архівних матеріалів — головне та невідкладне завдання архівного будівництва³⁷.

1924 р. був знаменний для архіву м. Кам'янця-Подільського: як рік припинення розкрадання архівних документів, остаточного формування політики держави щодо архівів, встановився контролю і керівництва ВКП(б)У над архівами, узяття загрози перевезення Кам'янецьких архівів до м. Вінниці, перетворення КПАУ на Окружне Управління. Але нормально працювати КОАУ не могло — без повного штату та належного державного фінансового утримання.

22 травня 1924 р. виконуючий обов'язки КОАУ В.Свідзинський склав відомість за всіма фондами архіву:

1. Судовий архів — містився на площі Троцького (колишній Губернаторській) у будинку Нарсуду (на 1-му поверсі). Архівне помешкання — 9 кімнат площею 91 саж.² Архів перебував у повному порядку, крім справ З'їзду Мирних Судів, перевезених сюди літом 1923 р. У архіві знаходилися справи таких установ: а) Повітових судів; б) Кримінальної Палати; в) Цивільної Палати; г) З'єднаної Палати цивільного та кримінального суду; д) Окружного суду; е) Мирних Судів; ж) З'їзду Мирних Судів від 1800 до 1917рр. Під час громадянської війни знищений архів Прокурора. Загального опису справ не існувало.

2. Архів Губерньського Правління — містився на вулиці Р.Люксембург (колишня в. Довга) у будинку №91. Архівосховище просторе, призначене для концентрації решти кам'янецьких архівів. Воно потребувало капітального ремонту. Число кімнат — 17, площа — 135 саж.² Кількість справ приблизно 2000 пудів. Фонди наступні: а) Подільське губерньське Правління (з 1820 р.); б) Канцелярія Губернатора (1830 — 1917рр.) — перевезено сюди після пожежі у будинку Губернатора за часів польської окупації; в) Подільська Духовна Консисторія (1798 — 1916рр.) перевезений літом 1923 р.; г) Подільське Губерньське а селянських справ Присутствіє; д) Дворянське депутатське Зібрання — перевезений із архіву ІНО 1923 р.

3. **Архів Казенної Палати** – містився у будинку виконкому; у 3-х кімнатах площею в 73 саж.² Справи з 1793 по 1916 р. Зміст справ: а) рекрутські списки; б) ревізські казки; в) перепис однодворців та дворян (1830 р.); г) приєднання Брацлавського намісництва до Київської та Подільської губерній; д) справи стосовно державного промислового податку; е) бюджетні справи; ж) земельний стіл; з) звіти повітових казначейств; і) справи про мастки. 1921 р. Совнархозом вивезено на паперову фабрику біля 300 пудів документів без попереднього розбору, загинули ревізські та окладні книжки, "... якась кількість діл вивезена Чека невідомо куди... з архіву Казенної Палати у червні 1923 р. через проф. Сташевського до ВУАН 285 справ"... вивезено.

4. **Губернської Земської Управи** — міститься у приміщенні на площі 27 лютого. Частина архівосховища зайнята господарським складом окрземвідділу. Одна кімната на 13 саж.² Первісний порядок порушений. У архіві діловодні фонди наступних установ: а) Подільської Губернської земської управи (1906-1916рр.); б) Розпорядчого комітету (1891-1905рр.); в) Приказу Громадського Піклування (1824 — 1864рр.)

5. **Університетський архів** — містився у будинку ІНО в одній кімнаті площею 16 саж.² Архів неупорядкований. Частина справ лежить на підлозі. У ньому знаходилися справи наступних установ: а) Подільського дворянського депутатського зібрання з 1800 р.; б) Подільського Губернського Жандармського Управління (невелика кількість — із 1895 по 1913 р.). Більшість його перевезена до Вінниці; в) архів Міністерства Преси та інформації УНР — із цього помешкання вивезений Держполітуправлінням невідомо куди.

6. **Архів Селянського банку** — містився на вулиці Шевченка у будинку Федьдштейна у 4 кімнатах. Первісний порядок збережений³⁸.

1925 р. розпочався для КОАУ з інструктивних документів, які надходили з керівних установ. 2 лютого Подільський Губарх надіслав "Інструкцію о постановке архивной части в государственных, общественных и кооперативных учреждениях УССР" — у якій встановлювалися єдині правила ведення архівних справ, як у історичних архівах, так і в установах. Також було надіслано копію протоколу зборів робочого апарату при Оргвідділі ВУЦВК стосовно підготовки матеріалів для підкомісії щодо переходу на 3-х ступеневу систему управління (республіканська, округова, та безпосередньо населеного пункту) від 24 січня 1925 р. За протоколом, архівні округи поділялися на три групи. КОАУ входило до I групи, з найбільшим штатом: 1) завідувачий окрархом; 2) заступник; 3) інспектор-інструктор; 4-5) 2 архіваріуса; 6-7) 2 розбірника; 8) архівіст резервного сховища; 9) секретар. Склад технічного персоналу визначався місцевими виконкомми³⁹.

24 квітня 1925 р. до КОАУ надійшло декілька інструктивних документів: "Інструкція о правилах хранения документов различными организациями и о передаче их в архив", "Інструкція о способах хранения", "Інструкція о порядке пользования делами" та "Інструкція о порядке регистрации и размещении архивных материалов". 25 квітня з Губарху надійшла форма-пояснення, як здійснювати описи, а 4 квітня — як проводити відбір цінного та такого, що не має науково-практичного значення, матеріалу, який підлягав утилізації. Фактично з цього періоду компанія "утилізації" архівних документів стала "на поток", а згодом почав доводитися щорічний план її проведення. До пояснення додавався приблизний перелік архівматеріалів, які необхідно було зберігати: 1) стосовно будови та діяльності законодавчих установ і органів влади; закони та законопроекти, укази, розпорядження та ін.; 2) справи щодо зовнішньої політики; 3) справи щодо військових відносин; 4) документи місцевого управління та самоуправління; 5) документи стосовно правового устрою та правознавства, судових установ із історії землеволодіння; 6) справи щодо народного та державного господарства, класового поділу суспільства, побуту та звичаїв, стосовно сільського господарства, промисловості, шляхів сполучення, фінансів, кооперації, релігійних та соціально-політичних рухів, охорони здоров'я, видатних історичних подій та ті, що стосувалися діяльності історичних осіб; 7) архівні документи щодо народної освіти та духовної культури та їхніх установ⁴⁰.

Отже, на середину 1925 р. завдання, які поклалися на КОАУ були інструктивно регламентовані, але штат Управління не давав змоги виконувати все належним чином. На липень місяць він був таким: голова — В.Свідзинський, заступник — В.Бесядовський, секретар — І.Ковель. Але вихід було знайдено. Керівництво управління, починаючи з весни 1925 р.,

використовуючи трудові угоди, наймало на роботу (на 1-2 місяці) працівників. Зокрем М.Олійник — викладач ІНО, В.Зборовець — викладач історії філософії, А.Шумлянська — вища освіта, О.Харкова — середня освіта та інші⁴¹. Такий метод роботи давав змогу в "пікові" періоди терміново виконати певне завдання Губарху, Укрцентрархіву та органів виконавчої влади.

23 липня 1925 р. Подільський Губархів повідомив КОАУ, про те, що "... Згідно постанови Ради Народних Комісарів "О структуре и штатах Центрального Архивного Управления УССР, его учреждений и Окружных Архивных Управлений" – прот. РНК № 301377 п. від 10/УІ-25 р. при Вашім Окрвиконкомі має бути організоване Окружне Архівне Управління... зі штатом у 8 осіб..." Але постановою Кам'янецького Окрплану (на засіданні від 3 серпня) штат, затверджений РНК, скоротили на 50%... "Залишені посади: завідуючого інспектора та 2 архівістів. У листі до ЦАУ В.Свідзинський писав: "Ся постановою... підтина можливість виконувати роботу... в потрібному масштабі..." 25 липня 1925 р. Подільський Губарх у листі до КОАУ повідомляв: "Згідно Інструкції Центральної Комісії від 15/УІ-25 р. за №235-р. Подільське Губернське Архівне Управління ліквідується разом із апаратом Губвиконкому, тобто І/УІІ-25 р." Позачергове Засідання Президії Кам'янецького Округового Виконавчого Комітету від 26 серпня прийняло рішення щодо організації з 1 серпня 1925 р.) м. Кам'янці Округового Архівного Управління (Новоутворене окружне управління відрізнялося від попереднього, яке почало формуватися в кінці 1924 р., тим, що воно має безпосереднє підпорядкування Укрцентрархіву та місцевому окрвиконкому. Чотириохрітнева система управління ліквідувалася та замінювалася трьохрітневою, тобто, ліквідувавши один рівень управління — губернія). 25 вересня Укрцентрархів затвердив рішення Кам'янецького окрвиконкому про призначення завідуючим КОАУ Д.Прядія, і В.Свідзинський переводився на посаду інспектора, але 19 листопада цього самого року він звільнився "за власним бажанням"⁴².

Отже, з проведенням літом 1925 р. адміністративно-територіальної реформи в Україні в архівному житті Кам'яниччини відбулися кардинальні зміни: ліквідувалася Подільська губернія, а відтак – Губархівуправління та губвиконком із центром у Вінниці. Остаточне відпала проблема переведення Кам'янецьких архівів до губерньського центру; ліквідувалося подвійне відомче підпорядкування (Укрцентрархіву, в силу особливостей Кам'янецького Архівного Управління та Подільському Губарху), фінансування управління з м. Вінниці переходило до місцевої влади у м. Кам'янці-Подільському, відбулася зміна керівництва КОАУ. В.Свідзинський, який працював у Кам'янецьких архівах із початку 1923 р. та був керівником архівного управління з серпня цього самого року, мав певний архівний досвід і відповідну вищу освіту, а також при ньому відбувалося становлення централізованої державної архівної структури у найтяжчий період. Із політичних міркувань його замінили партійним функціонером без вищої освіти. Внаслідок певного непорозуміння Д.Прядія та В.Свідзинського, досвідчений архівіст залишив Кам'янець-Подільський архів.

1 жовтня 1925 р. КОАУ направило лист до Кам'янецького Адмінвідділу з проханням дозволити замовити печатку та штамп для управління, а 14 жовтня — відправлено такий самий лист до Президії окрвиконкому. Просили здійснити наступні зміни у структурі архівуправління: 1) посаду інспектора ліквідувати, а утворити посаду інструктора, 2) архіваріуса – замінити посадою вченого архівіста у зв'язку з необхідністю "... вести розборку архівного матеріалу науково... у напрямку історичному... єсть необхідність пригласити робітника більш освіченого."⁴³ Але окружна влада не відреагувала на цей лист. Окрім того, вона не погодилася довести штат управління до 8 одиниць, посилаючись на брак коштів. У такому становищі знаходився не тільки КОАУ, а й інші окрархи. На жовтень 1925 р. штат Кам'янецького Окружного Архівного Управління був таким: (дані з вимогової відомості на заробітну платню з 1 по 15 жовтня):

1. Прядій Дмитро Карпович – завід. Арх. Управ. місячн. оклад – 75 р.
2. Свідзинський Вододимир Евтимович – інспектор... – 35 р.
3. Ключинський Ксенофонт Михайлович – архіваріус – 35 р.
4. Андрусевич Сергій Мартиніанов – архіваріус резервного сховища – 24 р.
5. Кавецький Іван Тимофійович – сторож – 15 р."

У листопаді звільнилися В.Свідзинський та С.Андрусевич⁴⁴ К.Ключинський — на досить

довгий термін став науковим та організаційним “мозговим центром” КОАУ.

Недостатній кількісний склад архівних працівників та низька заробітна плата (остання призводила до постійної плинності кадрів) не давали змоги гідно виконувати завдання, поставлені перед управлінням. Саме тому в листопаді 1925 р. ВУЦВК надіслав лист до всіх окрвиконкомів: “... одержуємі з місць Укрцентрархівом відомостей про те, що деякі Окрвиконкоми в основі порушують затверджені РНК 10 червня 1925 р. ... штати Окружних Архівних Управлінь зменшенням кількості штатних одиниць. Секретаріат Всеукраїнського Виконавчого Комітету пропонує:

Округові Архівні Управління являються частиною апарату Окрвиконкому, що відає функціями, які належали раніш до Губерніяльних Архівних Управлінь. Круг обов'язків Окружних Архівних Управлінь далеко виходе за межу апарату самого Окрвиконкому. На них покладається:

- а) догляд за всіма архівами, що знаходяться на території Округу, у тому числі і за постановою архівів відомств;
- б) вживання заходів, що до охорони архівних матеріалів на території округу;
- в) концентрація архівів, які передаються установами у резервні архівосховища, а в Окрархах 1-ої групи окрім їх наукова систематизація і проробка;
- г) видача довідок всім зацікавленим цим установам і особам по матеріалам що сконцентровані ...

Звертаючи увагу на велике значення за для Республіки зазначеної праці місцевих органів Укрцентрархіву, Секретаріат ВУЦВКу пропонує строго триматися встановлених у законі штатів Окружних Архівних Управлінь...”. У свою чергу, 7 грудня 1925 р. Українське ЦАУ надіслало лист до Кам'янецького Окрвиконкому: “З огляду на те, що на території Вашої округи маютья дуже цінні і великої вартості архівні матеріали, Укрцентрархів у останній раз звертається до Вас по питанню доведення штату Округового Архівного Управління до 8 чоловік. У тому разі, якщо штат Окрарху в 5 чоловік, зостанеться й далі, Укрцентрархів буде примушений поставити це питання на Президії ВУЦВКу.

Необхідно також асигнувати Окрарху кошти на командировки по округу, бо без цих коштів Окрарх не зможе виконати працю щодо обслідування та інструктування архівів по районах...⁴⁵

Як видно з вищезазначених документів, на КОАУ покладалося завдання — прийняття документів від усіх державних та громадських установ Кам'янецької округи, їхня наукова обробка, постановка належним чином архівної справи в установах шляхом постійних перевірок та інструктування. Без певного штату та фінансування здійснити ці заходи було неможливо. Але, не дивлячись на звернення центральних установ республіки, Кам'янецький Окрвиконком більше 5 років ігнорував закон, не збільшуючи штат КОАУ та майже не асигнуючи коштів на виконання його вимог. Тому інструктивна робота окрарху та концентрування впорядкованих документів відомств була “в загоні” протягом п'ятирічного періоду. Зокрема, Кам'янецький окрарх довів до відома Українське ЦАУ, що ним ще не взяті до обліку периферійні архіви округи. Щоправда, необхідно відмітити: у грудні 1925 р. архівістам було підвищено заробітну плату⁴⁶.”

Впродовж 1925 р. працівниками КОАУ було відібрано весь історико-революційний матеріал, розкладено його за роками та розпочато опис. За дорученням ЦАУ (від 20 серпня) проводилася робота стосовно перегляду книг у бібліотеках, які призначалися на ліквідацію, для передачі їх до архіву з дозволу Окрполітосвіти. У березні 1925 р. перевезено до Центрального Архівосховища архів Університету: 1) Жандармське Губернське Управління; 2) Дворянське Депутатське Зібрання; 3) Миська Управа. У лютому розібрано справи Земського архіву⁴⁷. Отже, 1925 р. для Кам'янець-Подільського архіву приніс структурну перебудову та чіткішу інструктивну регламентацію його діяльності.

Із ліквідацією губернії, перестало існувати Подільське Губернське Архівне Управління. З утворенням округу, на базі КПАУ розпочало діяти Кам'янець-Подільське Округове Архівне Управління. Фінансування КОАУ, яке раніше здійснювалося Вінницьким Губернським фінвідділом (утримувалося всього 2 штатні одиниці), перейшло до фінвідділу Кам'янецького окрвиконкому (утримувалося 5 штатних одиниць, що теж було недостатньо і з погляду практичної діяльності архіву, зі сторони закону).

На КОАУ було покладено нове надзвичайно важливе та працемістке завдання – концентрація документів усіх установ округи, інструктаж щодо ведення архівної справи установ та налагодження її. З причин мізерного фінансування та штатного некомплекту – цей обов'язок КОАУ майже не виконувало. Необхідно зазначити, що за наказом ЦАУ від 12 грудня 1925 р., КОАУ повинно було приймати діловодну документацію діючих установ округи, термін зберігання яких на місцях встановлювався не менше 3 років⁴⁶.

Перша половина 1926 р. була знаменна для КОАУ тим, що рішенням Кам'янецького Окрвиконкому від 26 лютого за архівним управлінням остаточно закріпили приміщення по вул. Р.Люксембург 111, а в травні місяці було відкрито біжучий рахунок Управління в Кам'янецькій філії Укрбанку⁴⁷.

Починаючи з цього року, при допомозі окрвиконкому КОАУ “впритул” приступило до виконання інструктивної роботи серед установ округи. 14 квітня Кам'янецький ОВК звернувся до всіх райвиконкомів з листом, у якому зазначалося: “... Колишні волосні та сільські архіви мають велике науково-історичне значення, особливо за роки 20 сторіччя – зокрема 1917 — 1920рр. у зв'язку з адміністративною реформацією, що скасувала волось, як адміністративну одиницю, а також установленням... районних центрів, згадані архіви у великій мірі розпоршені у загрозовому стані, а для біжучих довідкових цілей волосні та сільські архіви тепер майже не потрібні.

Тому, на підставі постанови ВУВКу і РНК УРСР, від 16/ХП-25 р. ... та пропозиції Укрцентрархіва Окрархів сконцентрувати в Окрархах волосні та сільські архіви. Округовий Виконавчий Комітет пропонує: Вам здати не пізніше 15 травня 1926 р. всі волосні та сільські архіви (волосних та сільських правлінь, виконкомів, рад, ревкомів, управ...) по 1920 р. включно до Окрарха...”. Протягом 2-3 місяців голови райвиконкомів та сільських виконкомів, як правило, відповідали, що під час громадянської війни такі документи або згоріли, або були розграбовані. Склалися акти про їхнє знищення”⁴⁸.

22 квітня з'явилася “Обов'язкова постанова Кам. Окрвиконкому...”, у якій зазначалося: а) діловодний матеріал державних і громадських організацій поділявся на 3 категорії: 1) незакінчені діловодні справи; 2) закінчені справи, які не мають 5-ічної давнини; 3) закінчені справи, що мають 5-річну давнину; 4) всі справи повинні були мати описи; в) діловодні справи з 5-річною давністю повинні здаватися з описами в Окрарх; г) усі архіви установ повинні мати відповідальну особу; д) всі ці архіви знаходилися під наглядом Окрарху; е) всі матеріали періоду 1917 — 1919рр. повинні були передаватися до Окрарху.

Працівниками КОАУ протягом травня-червня 1926р. проводилося обслідування архівів організацій м. Кам'яця та окремих районів. Наслідки тієї роботи сформулював у листі до Президії Окрвиконкому завідуючий КОАП т. Прадій: “... архівні матеріали за минулі роки революційного часу, яким надається величезна історична цінність, знаходяться в не впорядкованому вигляді... Таке хоронення... загрожує їм загибеллю. До кінця 1925 року... на архівне будівництво зверталось мало уваги, не було для цього відповідного органу в окрузі, а був. Губарх своїм апаратом фактично не могли охопити велику кількість архівів низового апарату... Зараз справа архівного будівництва поліпшена... з боку організаційного, але матеріальний бік вимагає додаткової уваги... революційні архіви, коли їх не упорядкувати зараз — не забезпечені від загибелі і, по-друге, що ці архіви потрібні для розробки до 10-ти річчя Жовтневої революції...”⁴⁹

Отже, приступаючи до концентрації всіх архівів Кам'янецької округи періоду 1917 — 1921рр. працівники КОАУ з'ясували: 1) документи волосних та селищних виконавчих органів влади, періоду 1917 — 1919рр. у переважній більшості не збереглися, 2) документи різних діючих установ знаходяться в безконтрольному безладді та не систематизовані — причинами чого було: а) незнання працівниками державних та громадських установ правил систематизації діловодної частини; б) не було відповідальної за цю роботу особи; в) не існувало уяви про матеріальну та моральну цінність документів; г) не відбувалося фінансування архівного діловодства; 3) перед КОАУ постало питання, як підняти “цілину” відомчих архівів, фінансування цієї роботи та певного штату.

Кам'янецька Окрпланова комісія зробила крок у вирішенні штатного питання. 31 березня 1926 р. вона ухвалила збільшення штату КОАУ на 3 одиниці, але враховуючи дефіцит грошей, запропонувала Окрфінвідділу підняти перед НК Фінансів УРСР клопотання стосовно

відпуску допомоги Кам'янецькій округі в сумі 1807 крб., згідно кошторису Архівного Управління⁵². Але змін становищі КОАУ так і не відбулося.

(далі буде)

- ¹ Державний архів Хмельницької області (далі ДАХО) –Ф. Р-3161,–Оп. 1.–Спр.12.–Арк. 44.
- ² Ф. Р-3161,–Оп. 1.–Спр.12.–Арк. 15.
- ³ Там само.–Спр. 2.–Арк. 1.
- ⁴ Там само.–Спр. 12.–Арк. 15.
- ⁵ Там само.–Спр. 2.–Арк. 1.
- ⁶ Там само.–Арк. 7-8.
- ⁷ Там само.–Спр. 4; 6.–Арк. 6.
- ⁸ Там само.–Арк. 18-22, 26, 48.
- ⁹ Там само.–Спр. 3.–Арк. 1-10.
- ¹⁰ Там само.–Спр. 3.–Арк. 28.
- ¹¹ Там само.–Спр. 5.–Арк. 4.
- ¹² Там само.–Спр. 5.–Арк. 4.
- ¹³ Там само.–Спр. 2.–Арк. 7.
- ¹⁴ Там само.–Спр. 12.–Арк. 4.
- ¹⁵ Там само.–Спр. 2.–Арк. 36.
- ¹⁶ Там само.–Арк. 11.
- ¹⁷ Там само.–Арк. 36.
- ¹⁸ Там само.–Спр. 3.–Арк. 29, 32; спр. 7.–Арк. 2, 11.
- ¹⁹ Там само.–Спр. 12.–Арк. 5, 14-16.
- ²⁰ Там само.–Спр. 2.–Арк. 10.
- ²¹ Там само.–Спр. 6.–Арк. 33,41.
- ²² Там само.–Арк. 45, 46.
- ²³ Там само.–Арк. 73, 79, 93.
- ²⁴ Там само.–Спр.12.–Арк. 37, 42-45, 50, 52, 68.
- ²⁵ Там само.–Арк. 35.
- ²⁶ Там само.–Спр. 2.–Арк. 36; спр. 5.–Арк. 37- 39; спр. 12.–Арк. 58, 87,90.
- ²⁷ Там само.–Спр. 2.–Арк. 47, 50-51.
- ²⁸ Там само.–Спр. 3.–Арк. 52, 54, 56, 69, 74, 86.
- ²⁹ Там само.–Спр. 2.–Арк. 1-10.
- ³⁰ Там само.–Спр. 12.–Арк. 54, 58, 85.
- ³¹ Там само.–Спр. 15.–Арк. 15, 87, 90.
- ³² Там само.–Спр. 7.–Арк. 35.
- ³³ Там само.–Спр. 3.–Арк. 65-67; спр. 7.–Арк. 29.
- ³⁴ Там само.–Спр. 16.–Арк. 18.
- ³⁵ Там само.–Спр. 20.–Арк. 3, 6, 8.
- ³⁶ Там само.–Арк. 13-14.
- ³⁷ Там само.–Арк. 16-17.
- ³⁸ Там само.–Спр. 25.–Арк. 1-4.
- ³⁹ Там само.–Спр. 20.–Арк. 21, 31.
- ⁴⁰ Там само.–Арк. 40-41, 56, 58-60.
- ⁴¹ Там само.–Спр. 22.–Арк. 100, 105.
- ⁴² Там само.–Спр. 30.–Арк. 1, 4, 8, 28; спр. 34.–Арк. 15, 45.
- ⁴³ Там само.–Спр. 30.–Арк. 31-32.
- ⁴⁴ Там само.–Спр. 17.–Арк. 50зв.-51.
- ⁴⁵ Там само.–Спр. 30.–Арк. 41, 49.
- ⁴⁶ Там само.–Спр. 31.–Арк. 49;спр. 33.–Арк. 59-60.
- ⁴⁷ Там само.–Спр. 22.–Арк. 17-18, 78; спр. 31.–Арк. 1, 35.
- ⁴⁸ Там само.–Спр. 20.–Арк. 121.
- ⁴⁹ Там само.–Спр. 44.–Арк. 2; спр. 43.–Арк. 21.
- ⁵⁰ Там само.–Спр. 41.–Арк. 41-44.
- ⁵¹ Там само.–Арк. 2 зв., 41.
- ⁵² Там само.–Арк. 43.